

A kárpátaljai magyarság „babiloni” fogsága

írta Bognár Zalán

Kárpátalja lakosai századunk első felében nem egész harminc év alatt öt ország állampolgárai voltak.. Kárpátalja az első világháború végéig az Osztrák–Magyar Monarchia, ezen belül a Magyar Királyság szerves részét alkotta. 1919. május elejétől már a csehszlovák hadsereg felügyelete alá tartozott, s ezt a területfoglalást az 1919. szeptember 10-i Saint-Germain-en-Layeben aláírt békeszerződés szentesítette.

Ezáltal Kárpátalja a Csehszlovák Köztársaság része lett. Az 1938. november 2-i első bécsi döntéssel Kárpátalja délnyugati sávja Ungvárral, Munkáccsal és Nagyszolóssal együtt visszakerült Magyarországhoz. 1939. március 14-ét, az önálló Szlovákia kikiáltását követően a magyar csapatok három nap alatt visszafoglalták Kárpátalja egész területét. A második világháborút követően Kárpátalja a szovjet birodalom része lett. E legutóbbi impériumváltás tragikus előzménye volt a kárpátaljai magyarság katonaköteles korú férfilakosságának a szovjet lágerekbe hurcolása.

A második világháború során a harcok 1944 augusztusára értek az északkeleti Kárpátok külső övéhez. Augusztus 5-én a Vörös Hadsereg az északkeleti Kárpátokon való áttöréshez megalakította a 4. ukrán hadseregcsoportot, amely többszöri halasztás után szeptember 9-én indította meg a támadását. Itt a Kárpátok védelmét az 1. magyar hadsereg látta el Dálnoki Miklós Béla vezetésével. A Vereckei-hágót szeptember 27-én adták fel, s visszavonultak a nem sokkal beljebb húzódó Árpád-vonalra. A Vörös Hadsereg 1944. október 2-án foglalta el az első kárpátaljai települést az alsó-vereckei járás, Verebes, ruszin nevén Verbiás nevű községét. A magyar haderő immár László Dezső altábornagy vezetésével október közepéig tartotta az Árpád-vonalat, majd október 17-én megkezdték a visszavonulást. Október végére a Vörös Hadsereg lényegében elfoglalta Kárpátalját.

A front továbbvonulásával, azaz 1944 októberétől 1945 januáráig Kárpátalján kettős közigazgatás jött létre. Egy szovjet katonai és egy Husztról irányított csehszlovák polgári közigazgatás. Az 1944. május 8-i szovjet-csehszlovák egyezmény értelmében ugyanis a szovjet hadsereg-parancsnokság az egykori Csehszlovákia „felszabadított” területeit átadta a londoni csehszlovák emigráns kormány képviselőinek. Még el sem csitultak a harcok Csapnál, amikor Frantisek Nemeček teljhatalmú megbízott vezetésével október 28-án megérkezett a csehszlovák kormány küldöttsége Kárpátaljára. Az új cseh adminisztráció Huszton rendezte be a központját, és igyekezett újjászervezni a polgári közigazgatást. Az 1938 előtti csehszlovák törvényeket kívánták újra bevezetni, és minden erejükkel akadályozni, hogy Kárpátalját Szovjet-Ukrajnához csatolják. A huszti cseh adminisztráció 1944. november 21-re hívta össze Kárpátalja településeinek képviselőit. A csehszlovák jogrend érvényesítése azonban nem állt a szovjet hatóságok érdekében.

Kárpátaljára a szovjet csapatokkal együtt érkezett a Svoboda tábornok által vezetett csehszlovák hadtest, amelynek politikai biztosa Ivan Turjanica volt. Ivan Turjanica - fontos a név (!) - a moszkvai emigrációból ilyenformán hazatérve kilépett a Vörös Hadsereg kötelékében harcoló csehszlovák hadtestből, és szervezni kezdte a Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártját. Ivan Turjanica 1944. november 11-én javasolta a 4. ukrán hadseregcsoport katonai tanácsának „a kárpátaljai nép bizalmát nem élvező személyek ideiglenes izolálását”. Majd november 19-én, a kárpátaljai magyar és német férfilakosság „izolálása” után Munkáccson, vezetésével megtartották a Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártjának alakuló ülését, amelyen kimondták: céljuk Kárpátalja, vagyis Kárpátontúli Ukrajna Szovjet-Ukrajnához csatolása.

A Kárpátalja városaiban a magyar és német katonaköteles korú férfilakosság „izolálásáról” az 1944. november 13-i dátummal ellátott, a „Városparancsnokság 2. számú parancsa” felzetű falragaszokról értesülhetett a lakosság. Ugyanakkor az a tény, hogy minden városparancsnok 2. számú parancsa megegyezik, már sejteti, hogy ez a parancs tulajdonképpen felsőbb, központi utasításra született. A sejtést Dupka György és Alekszej Korszun kutatásai igazolták, akik Moszkvában, a hadtörténeti levéltárban megtalálták a felsőbb parancsot. A Kárpátalját megszálló 4. ukrán hadseregcsoport katonai tanácsa ugyanis 1944. november 12-i ülésén a 0036. sz. szigorúan titkos parancsával a következőket rendelte el:

„1. A városok, kisvárosok és nagyobb települések katonai parancsnokságai november 14-től 16-ig bezárólag vegyék nyilvántartásba a német és magyar hadseregben szolgált katonákat és tiszteket nemzetiségüktől függetlenül. 2. Össze kell írni mindazokat a 18-50 éves korú német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket, akik jelenleg a felszabadított Kárpátontúli Ukrajna területén élnek, valamint a magyar rendőrség és csendőrség hivatalnokait és alkalmazottait, akik a felszabadított Kárpátontúli Ukrajna területén tartózkodnak. (...) A katonai parancsnokok a jegyzékbe vételkor kötelesek az érintettek tudomására hozni, hogy november 18-án ismételen kötelesek megjelenni. (...) A felszabadított Kárpátontúli Ukrajna területén élő német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket külön osztagokban, listák szerint, konvoj alatt hadifogoly-gyűjtőhelyekre kell iránnyítani. (...) utólagos megjegyzés: Fagyjev vezérőrnagynak a hátország ellenőrzésével megbízott NKVD-osztagok parancsnokának utasítania kell alakulatait, hogy a felsorolt személyek felkutatása és letartóztatása irányában erőteljesebb munkát fejtessen ki.”

Ungváron a parancs értelmében a férfiak 18-tól 50 éves korig jelentkeztek a városparancsnokságokon. Ott listába vették őket, és meghagyták, hogy 18-án ismét jelentkezzenek átvenni az igazolásokat, amivel majd szabadon közlekedhetnek a Vörös Hadsereg által ellenőrzött területen. Az emberek 18-án visszamentek a kijelölt helyekre, de ott nem igazolás várta őket, hanem géppisztolyos ördög, akik megmotozták őket, és elvettek tőlük minden használható tárgyat, sőt még a jobb lábbeliket is levették róluk. Majd azt mondták, hogy csak háromnapos munkára viszik el őket.

A városparancsnokságokon kezdték szétválogatni az embereket, akik ruszinok vagy szlovákoknak vallották magukat, és legalább a miatyánkot el tudták mondani ruszinul vagy szlovákul. Ők igazolást kaptak, és hazamehettek. A tömeges letartóztatásokat és elhurcolásokat az NKVD, a SZMERS, valamint Uszta Gyula, Priscsepa és Tkankó partizán alakulatai 1944. november 18-át követően is folytatták egészen 1945 januárjáig. Ezeknek az akcióknak 13 éves gyerekek és 64 éves férfiak is az áldozatául estek.

Az összegyűlt embereket általában a jelentkezést követő napon katonai kísérettel, gyalogmenetben útnak indították „a kárpátaljai magyarság XX. századi Golgotája”, Szolyva felé. Beregszászról és Ungvárról két, míg Nagyszőlősről és a távolabbi településekről három vagy négy napig tartott a gyalogmenet. Útközben a foglyokat nem látták el étellel, s az éjszakákat istállóknak töltötték. Sőt egyes csoportok a szabad ég alatt éjszakáztak a dermesztő mínusz 20 fokos hidegben. Kimerülten, átfagyva érkeztek Szolyvára a határvadász-laktanyából kialakított táborba.

Itt benzines- vagy olajshordókban főzött borsó-, kukorica- vagy marharépa-levest kaptak, néha 20 dekagramm kenyeret. Vízen főtt ételt sokan edény hiányában nem tudtak enni. Az emberek fapriccseken vagy a puszták földön aludtak, már amennyire tudtak a vérszívó tetektől. A táborba naponta érkeztek és mentek tovább a transzportok. Így a tábor átlagos létszáma 10-15 ezer fő körül mozgott. Az elhurcoltak néhány naptól több hétig terjedő időszakot töltöttek el ebben a - korabeli kifejezéssel élve - haláltáborban. Itt-tartózkodásuk alatt különböző munkákra vitték őket, hídépítésre a

Latorcához, vasútépítésre vagy fahordásra. A körülményekről érzékletes képet nyújt Mocsalovnak, a 4. ukrán hadseregcsoport táborait felügyelő NKVD-s őrnagynak a jelentése: „1944. december 4. A 46-os számú vasúti brigádtól visszaküldtek 594 főt, akik közül 373 fő beteg, 209 rendkívül legyengült, 25 bélhurutos, 32 rühös, 102-nek feltörte a lábát a lábbeli. 150-en mezítláb érkeztek.”

A zsúfolt táborban a gyenge élelmezés és fűtési hiányosságok miatt a legyengült szervezetű emberek tömegével haltak meg. Nagy László viski lakos így emlékezik vissza a szolvai lágerrre: „...a lágér képe már kívülről is elrettentő volt. Fokozta a döbbenetet, hogy kapunyitáskor először egy hullákkal megrakott nagy teherkocsi jött ki, mi utána indultunk befelé. A látvány belülről még rettenetesebb volt. A drótkerítésen belül dühöngött a flekktífusz. Naponta két-három kocsi halottat szállítottak el. Az elhelyezés is embertelennek volt mondható. Nyolc-tízezer embert zsúfoltak össze aránylag kis területen. Aki szerencsés volt, fedél alatt, ülve aludva tölthette az éjszakáját, de a deportáltaknak körülbelül egyötöde kinn a szabadban, havon töltötte éjszakáját. Az emberek, mivel le voltak gyengülve, hullottak, mint a legyek. Nem egyet a lágér végén lévő pöcegödörből húztak ki. Ez a gödör tíz méter hosszú, három méter széles és két méter mély volt. Ezekon fosznideszkák voltak keresztbe téve, mely képezte a WC-t. A nagyon gyenge foglyok egyszerűen beleszedültek a fekáliába, s mire kihúzták őket, már halottak voltak.” A táborba 1944. novembertől az 1945. április 1-jei bezárásáig 35-40 ezer embert hurcoltak. 10-15 ezren itt alusszák örök álmukat.

A szovjet vezetés közút-, benzinkút-építéssel bolygatta meg a területet, és igyekezett eltüntetni a sírokat, de nem sikerült. 1994-ben emlékparkot állítottak a „haláltáborban” elhunytak emlékére.

Szolyváról két útvonalon hajtották tovább a foglyokat. A rövidebb Volócon, majd a Vereckei-hágón, a hosszabbik út Perecsényen-Nagyberezsnán-Malomréten és az Uzsoki-hágón keresztül vezetett a galíciai Turkába, majd a Sztarij Szam-borban lévő átmeneti elosztólágerbe. Útközben naponta egyszer kaptak enni, ami néhány dekagramm száraz fekete kenyér vagy fél marék száraz borsó volt. A többnapos gyalogmenet a mínusz 15-20 fokos téli hidegben és a kárpátokbeli nehéz terepviszonyok között az eddigre már erősen legyengült szervezetű emberek közül sokaknak az utolsó erőtartalmát is felőrlte. Akik már nem bírtak tovább menni, azokat az örök helyben agyonlőtték.

A többhetes úton négy-öt naponta kaptak száraz kenyeret, sózott halat vagy valamilyen levest, mivel a szerelvényparancsnokok az élelmet legtöbbször szeszes itallal cserélték. Nem sokkal sűrűbben kaptak vagonként egy-két vödör vizet. A foglyok a vagonok fémvázáról nyaldosták a dérré fagyott párát, de nem volt ritka, hogy saját vizeletüket itták meg. Az örök tudatosan adtak ilyen kevés vizet, mert az utazások kezdetén még előfordultak szökések a padlózat kivésésével, és az őrszemélyzet rendkívül félt a szökések miatti számonkéréstől. A megszállt területen még bárkivel pótolhatták - és pótolták is - a szökött foglyokat, de szovjet állampolgárokkal ezt már nem merték megtenni. Ezért úgy vélték, hogy a víz megvonásától teljesen legyengült foglyok már képtelenek lesznek megkísérelni a szökést. Amikor víz- vagy tüzelőfelvétel miatt megállt a szerelvény, fakalapáccsal végigkopogtatták a vagonokat, hogy nem lazítottak-e meg egy-egy deszkát a foglyok. Az útközben meghaltakat időnként átszállították az utolsó, úgynevezett halottaskocsiba, majd egy-egy nagyobb állomás mellett gödrökbe földelték el őket.

A Kárpátaljáról elhurcoltakat a Szovjetunió legkülönbözőbb pontjaira vitték. A többségüket azonban az Urál vidékére, a Donyec-medencébe vagy Belorussziába. Bányákban, romeltakarításokon, építkezéseken, gyárakban, kolhozokban és szovhozokban dolgoztatták őket. Az elgyötört és minden erőtartalmukat felélt emberek kezdetben ezekben a céltáborokban is tömegével haltak meg. A táborbeli állapotokra vonatkozóan a 183-as számú Minszk megyei Novij Boriszovi tábor parancsnokának 1945. április 21-i jelentése szerint: „...a hdf-ok vízellátása úgy történik, hogy a hdf-ok a Berezina folyóból hordókban hordják a vizet. (...) A negyedév alatt összesen 3547 fő érkezett, 169 fő távozott, 2262 ember meghalt. A negyedév folyamán érkezett kontingensek teljesen eltetvesedtek. (...)”

A negyedév folyamán a terv szerinti 52 500 normanap helyett 36 864-et teljesítettek. Noha a ledolgozott napok számát tekintve nem teljesítették a tervet, az összkitermelés mégis megközelíti a tervezettet.” Iszonyatos tények - a foglyok 67 százaléka halt meg negyedév alatt, igaz, a munkatervet majdnem sikerült teljesíteni az élő-holt foglyokkal.

Akik 1945 tavaszát túléltek, azoknak jó esélyük volt arra, hogy élve hazajussanak. Az elhurcoltak közül elsőként 1945 januárjában tértek haza néhányan. Mehlsiz vezérezredes, a 4. ukrán hadseregcsoporthoz tartozó NKVD-parancsnok ugyanis január 2-án - miután már eldőlt Kárpátalja hovatartozása - elrendelte, hogy a hadseregcsoporthoz tartozó területén lévő hadifogoly-gyűjtőtáborokból a „tévesen letartóztatottakat” hazabocsássák. Ennek alapján január 6-a és 31-e között a szolvai táborból 3382 főt bocsátottak szabadon: 907 szlovák nemzetiségű személyt, 21 zsidót, 1795 negyvenöt évesnél idősebb magyart, 609 rokkant magyart, hat kommunistát és 44 ipari szakembert - tudjuk meg Mocsalov jelentéséből. Természetesen a szinnai és a perecsényi fogolytáborokból is történtek hazabocsátások.

A többséget azonban csak 1946-tól kezdték hazaengedni, és voltak olyanok is, akik csak 1953-ban, Sztálin halála után térhettek haza. Azok, akik viszont a hadifogolytáborokból a gulágra kerültek szökés, élelemlopás, az őrszemélyzet testi sértése vagy más, mondva csinált okból, még az 1960-as évek végéig is fogságban sínylődtek.

A Kárpátaljáról 1944 végén elhurcolt mintegy 40-50 ezer ember - akiknek mintegy kilencven százaléka volt magyar - hatvan százaléka, 24 ezer kárpátaljai magyar apa, férj, fiú nem térhetett haza.

Hogy mi állt a kárpátaljai magyarság és németység tömeges elhurcolásának a hátterében? Először is a Szovjetunió óriási volt a munkaerő-szükséglete, hiszen a világháború folyamán hatalmas, mintegy húszmillió fő volt az embervesztesége. Ezen túlmenően a világ legnagyobb létszámú hadseregét tartotta fenn. A foglyok pedig tömeges és ingyenes munkaerőt jelentettek.

Sztálin 1943. március 23-án Eden brit külügyminiszternek kijelentette: a magyarokat meg kell büntetni.

Ivan Turjanica javaslatából már kiolvasható volt a Kárpátalja Szovjetunióhoz csatolását nem támogató nemzetiségek úgymond „ideiglenes izolálása”. Hiszen nem véletlen, hogy a Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártjának alakuló ülése, amelyen legfőbb célul tűzték Kárpátaljának a Szovjetunióhoz csatolását, november 19-én volt, azaz a kárpátaljai magyarság nagy részének a letartóztatását követő napon. Majd november 26-án, az elhurcolások nagy részének lezárultával tartották meg Munkácson a Zakarpatzka Ukrajna Néptanácsának, azaz a legfőbb helyi hatalmi szervezetnek az alakuló ülését, ahol az egybehívott és kiválasztott 663 képviselő egyhangúlag mondta ki óhaját: „Egyesíteni Zakarpatzka-Ukrajnát a mi nagy anyánkkal, Szovjet-Ukrajnával, és elszakadni Csehszlovákiától”. A Néptanács, a Narodna Rada elnöke és egyben Zakarpatzka-Ukrajna Kommunista Pártjának első titkára a szovjet gyakorlatnak megfelelően ugyanaz a személy, azaz Ivan Turjanica volt.

írta Bognár Zalán A szerző történész, egyetemi oktató
forrás: Magyar Nemzet